

**SADRŽAJNA OBRADA I KLASIFIKACIJA :
ZBIRKA RUKOPISA I STARIH KNJIGA
NACIONALNE I SVEUČILIŠNE KNJIŽNICE U ZAGREBU**

SUBJECT CATALOGUING IN THE COLLECTION OF
MANUSCRIPTS AND RARE BOOKS IN THE
NATIONAL AND UNIVERSITY LIBRARY IN ZAGREB

Irena Galić Bešker

Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu
igalic@nsk.hr

UDK / UDC 025.4:09

Stručni rad / Professional paper

Primljeno / Received: 10. 1. 2014.

Sažetak

Autorica se bavi sadržajnom obradom u Zbirci rukopisa i starih knjiga. Uz tzv. formalnu obradu ili katalogizaciju, sadržajna obrada predstavlja značajan i nezaobilazan dio obrade knjižnične građe, pogotovo ako je riječ o rukopisima. Ponekad je važnije rukopisnu građu obraditi sa sadržajnog, nego s formalnog gledišta. Građa se obrađuje u formatu MARC21. Predmetne odrednice oblikuju se u bloku 6xx prema predmetnom sustavu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu. Za obradbu starih i rijetkih knjiga rabe se tezaursi. Katalogizacija, sadržajna obradba i klasifikacija omogućuju cjelovitost u obradbi rukopisne i knjižne građe od njezina pristizanja u Zbirku pa sve do smještaja na police i davanja na korištenje. Osim klasifikacijskog sustava Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu, u Zbirci rukopisa i starih knjiga rabi se Univerzalna decimalna klasifikacija.

Ključne riječi: stare i rijetke knjige, rukopisi, sadržajna obrada, tezaursi, ISAD (G), ISBD (A), MARC21, Zbirka rukopisa i starih knjiga Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu

Summary

The paper discusses subject analysis in the Manuscripts and Rare Books Collection in the National and University Library in Zagreb. The descriptive cataloguing and subject analysis are two most distinctive aspects of the cataloguing process, especially in cataloguing manuscripts. In some cases the description of the manuscripts content is even more important than formal aspects of cataloguing. The Library uses MARC21 format for cataloguing manuscripts. Subject headings and subheadings are entered in the 6xx block of fields. Thesauri for old and rare books are also being used. Cataloguing, subject analysis and classification represent three important steps in the process which starts with acquiring of manuscripts and books, and ends with placing them on the shelves and making them available to users. Besides the classification system of the National and University Library in Zagreb, the Manuscripts and rare books collection uses Universal Decimal Classification system.

Keywords: old and rare books, manuscripts, subject analysis, thesauri, ISAD (G), ISBD (A), MARC21, Collection of Old and Rare Books in the National and University Library in Zagreb

Uvod

Zbirka rukopisa i starih knjiga jedna je od četiriju zbirki posebne vrste unutar Nacionalne i sveučilišne knjižnici u Zagrebu. S jedne strane, ona funkcionira kao jedan njezin dio, a s druge strane ima svoje posebnosti u poslovanju pa i u cjelokupnom postupku počevši od pristizanja građe, preko njezine obradbe pa sve do davanja primjeraka na korištenje. Bez ustezanja se takva zbirka može nazvati knjižnicom u malom, a na takvoj mikrocjelini lakše se uočava i opisuje cjelokupno knjižnično poslovanje.

Cjelovito obraditi jedinicu knjižnične građe¹ znači podjednako posvetiti pozornost njezinoj formi i njezinu sadržaju. Postupak obradbe knjižnične građe, pa tako i građe koja se pohranjuje i čuva u jednoj specijaliziranoj zbirci, grubo možemo podijeliti na tzv. formalnu obradbu ili katalogizaciju i sadržajnu obradbu, koja uključuje i klasifikaciju po odabranom klasifikacijskom sustavu. Takva pojednostavljena podjela ne znači da deskriptivna katalogizacija sasvim isključuje sadržajnu obradbu niti da sadržajnu obradbu treba promatrati i proučavati odvojeno do katalogizacije.

¹ U ovom kontekstu pojam 'knjižnična građa' ograničavamo na knjige tiskane do 1835. i na rukopise.

Cjelovit pristup rukopisnoj i knjižnoj građi : katalogizacija, klasifikacija i sadržajna obrada

Iako su formalna i sadržajna obradba u svakodnevnoj knjižničnoj praksi povezane i isprepletene, u knjižničarskoj su literaturi i u važećim priručnicima te dvije djelatnosti razdvojene tako da postoje posebni priručnici namijenjeni deskriptivnoj katalogizaciji i posebni priručnici namijenjeni sadržanoj obradbi.

Čak i najjednostavniji popisi koji se nazivaju katalozima sadrže naslov, stoga nismo daleko od istine kad ustvrdimo da je naslov središnji pojam katalogizacije. Tijekom katalogizacije, prvo odabiremo naslov, zatim, određivši najznačajnije elemente naslova, oblikujemo stvarni naslov pa potom odabiremo glavni stvarni naslov bez obzira na to u kojem se dijelu publikacije nalazio. Bilo da se preuzima s predloška, bilo da ga oblikuje sam katalogizator, naslov je odraz sadržaja predloška ili publikacije koji se obrađuju. U tom smislu naslov je definiran kao “skup podataka koji obavještava o sadržaju i karakteru djela što ga jedinica bibliotečne građe sadrži”² (podcrtala I. G. B.). Naslovom se u međunarodnim bibliografskim standardima novijeg datuma smatra riječ, izreka ili skup znakova koji imenuju predložak ili djelo.³

Katalogizacija, klasifikacija i bibliografski format tri su osnovna preduvjeta koje knjižnica današnjice treba ispunjavati da bi obavljala svoje temeljne zadaće, što znači da bi usustavila informacije, osigurala *online* pristup svojoj građi i razmjenjivala bibliografske podatke s drugim knjižnicama (Chowdhury, 2007. : 14). O klasifikaciji i sadržajnoj obradbi obično se piše i raspravlja u istom ili sličnom kontekstu, no nije naodmet spomenuti razliku.

Klasifikacijski sustav pomoć je knjižničaru da jedinicu građe (knjigu, časopis itd.) smjesti na policu pa je samim tim više usmjeren na knjižničarski dio posla, dok je predmetni katalog sa svojim sustavom predmetnih odrednica više usmjeren korisniku, kojemu je značajan, primjerice, pregled građe koja obrađuje neku temu (Chowdhury, 2007. : 13). Krajnji rezultat katalogizacije i sadržajne obradbe jesu katalozi koje obično dijelimo na abecedne kataloge i na klasificirane kataloge. Svojim sustavom pristupnica, abecedni katalog omogućuje “horizontalni” pristup obrađenoj građi, dok klasificirani katalog

² Verona, Eva. Pravilnik i priručnik za izradbu abecednih kataloga : prvi dio : odrednice i redalice. Zagreb : Hrvatsko bibliotekarsko društvo, 1986. Str. 382.

³ Takvu formulaciju nalazimo u reviziji standarda za staru knjigu iz 2006., a potom i u usklađenom izdanju međunarodnoga bibliografskog standarda iz 2011. Usp. talijansko izdanje ISBD-a na mrežnim stranicama talijanskog instituta za jedinstveni katalog: <http://www.iccu.sbn.it/opencms/export/sites/iccu/documenti/2012/ISBD-NOV2012-online.pdf>.

omogućuje “vertikalni” pristup zahvaljujući povezanim razredima i kategorijama kojima se građa identificira logičkim redoslijedom od općeg k posebnom (Taylor, 2006. : 307).

Katalogizacijom su se bavili narodi starog vijeka, no u modernom smislu o ciljevima i načelima katalogizacije raspravlja se posljednjih 200 godina. Oduvijek su se ljudi bavili i klasifikacijom, no povijest modernih klasifikacijskih sustava traje nešto kraće, oko 125 godina (Chowdhury, 2007 : 29). U tom su se ne tako kratkom razdoblju razvijale opće i posebne klasifikacijske sheme (Isto : 108). Katalogizacijom su se teoretičari i knjižničari počeli baviti prije nego klasifikacijom, no obje su djelatnosti u knjižničarstvu važne jer su usmjerene ispunjavanju temeljnih ciljeva knjižničnog poslovanja i djelovanja. Klasifikacijski sustavi u modernom knjižničarstvu plod su modernog doba i nastajali su pod utjecajem filozofskih klasifikacija koje su nastojale usustaviti postojeće ljudsko znanje i logički ga organizirati (Taylor, 2006. : 392 i d.). Klasifikator devetnaestog ili dvadesetog stoljeća ima drugačije spoznaje i drugačiji uvid u cjelokupno ljudsko znanje, nego što ga je imao autor koji je djelo pisao u 16. ili 17. st. Zbog toga je važno pojmove iz tezaurusa i klasifikacijske oznake klasifikacijskih shema primjenjivati na knjižnu i rukopisnu građu imajući pritom na umu spomenutu razliku.

Sadržajna obrada u strojno čitljivom formatu : bibliografski format i format za pregledne kataložne jedinice

Iako su danas automatizirana obradba, strojno čitljivi katalozi i formati najviše u središtu pozornosti, u Zbirci rukopisa i starih knjiga još se uvijek izrađuju katalozi na listićima. U tiskanom je obliku dostupan i katalog rukopisa.⁴ Rukopisi i stare knjige obrađuju se, kao i sva knjižnična građa u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici, u formatu MARC.⁵ Struktura formata za strojno čitljivo katalogiziranje omogućuje deskriptivnu katalogizaciju s jedne strane (što uključuje izradbu odrednica i sporednih kataložnih jedinica) i sadržajnu obradbu s druge strane. Klasifikacijska oznaka za rukopise i stare knjige preuzima se iz Univerzalne decimalne klasifikacije. Podaci se u formatu za strojno

⁴ Katalog rukopisa Nacionalne i sveučilišne biblioteke u Zagrebu / obradio Šime Jurić. Zagreb, 1991.-2000.

⁵ Akronim za *Machine Readable Catalogue*. Od početaka automatizirane obradbe do danas u Zbirci rukopisa i starih knjiga rabile su se dvije inačice spomenutog formata. Od početka do 2006. rabio se UNIMARC, a od 2006. do danas rabi se MARC21.

čitljivo katalogiziranje organiziraju u vodećem polju, direktoriju i u promjenjivim poljima. Zapisi nastali u bibliografskom formatu imaju tri sastavnice, a to su: 1) fizička struktura, 2) označitelji sadržaja i 3) sadržaj. Podijeljeni su na polja (Chowdhury, 2007. : 48). Svako pojedino polje označava se troznamenkastim brojem koji se naziva *tag*. Da bismo dobili pregled nad strukturom formata MARC, nabrojiti ćemo blokove polja koja se u njemu nalaze:

Vodeće polje⁶

- 001-008 Kontrolna polja
- 010-04x Polja za brojčane i kodirane podatke
- 05x-08x Polja za klasifikacijske i brojčane oznake
- 1xx Polja za odrednice glavnih kataložnih jedinica
- 20x-24x Polja za naslove (glavni stvarni naslov i drugi naslovi)
- 250-270 Polja za podatke o izdanju, o izdavanju i raspačavanju itd.
- 3xx Polja za materijalni opis
- 4xx Polja za nakladničke cjeline
- 5xx Polja za napomene
- 6xx Polja za sadržajnu obradbu
- 70x-75x Polja za sporedne kataložne jedinice
- 76x-78x Polja za povezivanje
- 80x-830 Sporedne kataložne jedinice za nakladničke cjeline
- 841-88x Polja za podatke o fondu⁷

Izdvajamo blok polja namijenjenih sadržajnoj obradbi:

- 600 Osobno ime kao predmet
- 610 Korporativno tijelo kao predmet
- 611 Sastanak kao predmet
- 630 Jedinствени stvarni naslov kao predmet
- 648 Vremenska oznaka kao predmet
- 650 Opći pojam kao predmet
- 651 Zemljopisno ime kao predmet

⁶ U izvornom nazivlju *Leader*.

⁷ Blokove smo nabrojili samo radi preglednosti, ne ulazeći u pojedinosti kako se i koliko pojedina polja koriste, posebno kad je riječ o poljima u koja se unose podaci o knjižničnom fondu.

- 653 Pojam u kazalu, slobodno oblikovan
- 654 Pojam u kazalu – facetni opći pojmovi⁸
- 655 Pojam u kazalu – žanr/oblik⁹

Format MARC21 za pregledne kataložne jedinice (MARC21 *Authority*) komplementaran je bibliografskom formatu MARC21 i rabi se za oblikovanje i normiranje predmetnih odrednica. Navodimo sljedeće blokove polja u tom formatu:

Vodeće polje¹⁰

- 00x Kontrolna polja
- 01X Polja za brojčane i kodirane podatke
- 1xx Polja za odrednice
- 4xx Polja za opće uputnice
- 5xx Polja unakrsnih uputnica
- 6xx Polja za napomene
- 7xx Odrednice za povezivanje
- 8xx Polja za elektronički pristup i alternativno grafičko predstavljanje¹¹

Iz bloka 1xx izdvajamo polja koja su važna za normiranje predmetnih odrednica, pa tako i za predmetni sustav u cjelini:

- 100 Odrednica: osobno ime
 - 110 Odrednica: korporativno tijelo
 - 111 Odrednica: korporativni sastanak
 - 130 Odrednica: jedinstveni stvarni naslov
 - 148 Odrednica: vrijeme
 - 150 Odrednica: opći pojam
 - 155 Odrednica: zemljopisni naziv
 - 180 Odrednica: dodatna oznaka za opći pojam
 - 181 Odrednica: dodatna zemljopisna oznaka
 - 182 Odrednica: dodatna vremenska oznaka
 - 185 Odrednica: dodatna oznaka za žanr/oblik

⁸ Pojmovi se odabiru i označavaju prema facetnom sustavu.

⁹ Popis nije cjelovit. Za više podataka usp. <http://www.loc.gov/marc/bibliographic>.

¹⁰ Vidi bilješku 6.

¹¹ U izvorniku: *Alternate graphics representation*.

Polja u blokovima 4xx i 5xx oblikovana su analogno poljima u bloku 1xx tako da je polje 400 namijenjeno općim uputnicama za osobno ime, polje 500 namijenjeno je unakrsnim uputnicama za opće ime itd. Usporedimo li bibliografski format MARC21 i format za normativni nadzor, nije teško uočiti da su polja oblikovana po sličnom načelu. Donosimo usporedni pregled poljâ za sadržajnu obradu u oba formata, gdje se primjećuje brojčana podudarnost pojedinih polja pa tako polju 600 odgovara polje 100, polju 610 odgovara polje 110 i tako redom, što pokazuje ova konkordancija:

MARC21 bibliografski format	MARC21 format za normativni nadzor
600	100 ¹²
610	110
611	111
630	130
648	148
650	150
651	151
653	153
654	654
655	155

Polja za predmetne odrednice u bibliografskom formatu

Vidjeli smo iz naziva samih polja da su u formatu MARC21 pojedina polja dodjeljivana pojedinim vrstama predmetnih odrednica, a ne pojedinim predmetnim sustavima. Tako u polje 600 unosimo osobno ime kao predmet, u polje 651 zemljopisno ime kao predmet itsl. Predmetni sustav – a ponuđeni su samo angloamerički predmetni sustavi – koji se rabi, određen je vrijednošću drugog indikatora, a kod u potpolju \$2¹³ rabi se kad za vrijednost drugog indikatora odaberemo 7. Ova nam vrijednost omogućuje da rabimo predmetni sustav koji nije na popisu angloameričkih predmetnih sustava. U našem slučaju rabimo predmetni sustav Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu, što ćemo pokazati u poglavljima koja slijede. Dodjeljivanje pojedinih polja samoj predmetnoj odrednici, a ne pojedinom predmetnom sustavu dovelo je do toga

¹² Isto načelo vrijedi i u blokovima 4xx i 5xx, dakle: 400, 410, 411 ... 510, 411 itd.

¹³ Simbolom \$ označavamo razgraničenje potpoljâ u strojno čitljivom formatu.

da se u strojno čitljivom katalogiziranju složene predmetne odrednice “razbijaju” na sastavnice pa se tako u strojno čitljivim katalozima pojavljuju odrednice i dodatne odrednice prema engleskim nazivima *heading* i *subheading*.¹⁴ Za opći pojam i za zemljopisni pojam predviđena su potpolja \$a u poljima 650 i 651, dok su za vremensku sastavnicu predviđena potpolja koja nisu \$a, odnosno koja se ne nalaze na prvomu mjestu. Nedostatak je ispravljen uvođenjem posebnog polja, namijenjenog vremenskim predmetnim oznakama.¹⁵

Od početaka automatizacije u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu, za predmetnu obradu rabimo polja bloka 6xx¹⁶ tako da je vrijednost drugog indikatora 7, a predmetni sustav spomenute ustanove označavamo kodom u potpolju \$2. Predmetne odrednice za stare i rijetke knjige oblikujemo prema tezaurusu *Genre terms : A Thesaurus for Use in Rare Book and Special Collections Cataloging*. Kombinacijom pojedinih potpolja u poljima bloka 6xx oblikujemo predmetne odrednice za rukopise i stare knjige. U formatu MARC21 najčešće rabimo polja 650 i 651.

Polje 650

Polje 650 s pripadajućim potpoljima omogućuje izradbu pristupnica za opći ili za zemljopisni pojam.¹⁷ U ovo je polje moguće unositi širok spektar pojmova počevši od svih prirodnih neživih objekata i živih bića, ljudi i naroda, preko društvenih djelatnosti, aktivnosti pa do umjetnosti, znanosti itd. (Mikačić, 1996. : 384). Kad izrađujemo pristupnicu po općem pojmu u polju 650, tada ju možemo dopuniti dodatnim oznakama za vrijeme, zemljopisno područje itd. Donosimo primjer uporabe predmetne odrednice za opći pojam i dodatnih odrednica za zemljopisni pojam i za vrijeme. Prvo navodimo predmetne odrednice onako kako se unose u polja formata MARC21, a zatim onako kako se navode u predmetnom *online* katalogu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu:

¹⁴ Raniji naziv ‘pododrednica’ zamijenjen je nazivom ‘dodatna odrednica’.

¹⁵ Riječ je o polju 648, koje je u format uvedeno tek 2002. Usp. <http://www.loc.gov/marc/bibliographic/bd6xx.html>. O njemu će biti riječi u posebnom poglavlju.

¹⁶ Polja bloka 6xx rabili smo prvo u formatu UNIMARC, a potom od 2007. u formatu MARC21.

¹⁷ U engleskom izvorniku naziv je ‘geographic name’.

MARC21: 650#¹⁸7\$aJavna uprava \$zHrvatska \$y19. st.\$2n\$skps.
Predmetni katalog: Javna uprava – Hrvatska – 19. st.¹⁹

Potpolje \$x u polju 650 koristimo da bismo dodatnom odrednicom objasnili pojam u potpolju \$a, što vidimo u primjeru koji slijedi. Za rukopisni predložak koji sadrži tekst o latinskoj sintaksi, rabićemo polje 650. Prvo ćemo u potpolju \$a navesti nadređeni pojam koji ćemo pobliže označiti u potpolju \$x. Dodatnu odrednicu za vrijeme unosimo u potpolje \$y, a dodatnu odrednicu za oblik unosimo u potpolje \$v:

MARC21: 650#7\$aLatinskijezik\$xSintaksa\$y19. st.\$vRukopis\$2n\$skps.
Predmetni katalog: Latinski jezik – Sintaksa – 19. st. – Rukopis

Polje 651

Polje 651 služi za unos sporedne kataložne jedinice po zemljopisnom imenu. U potpolju \$x označit ćemo opći pojam, a u potpolju \$v oblik. Zemljopisna odrednica ima dvije dodatne odrednice:

MARC21: 651#7\$aUgarska\$xPovijest\$vRukopis\$2n\$skps
Predmetni katalog: Ugarska – Povijest – Rukopis

Zemljopisnu oznaku možemo unositi i u potpolje \$a u polju 650, pri čemu je u oblikovanju predmetne oznake dobro iskazati hijerarhijski odnos nadređenosti i podređenosti. Prvo ćemo u spomenuto potpolje unijeti nadređeni zemljopisni pojam, a potpolje \$z poslužiti će nam za unošenje podređenog zemljopisnog entiteta. U ponovljivo potpolje \$v unosimo dodatnu odrednicu za oblik:

MARC21: 650#7\$aSlovačka\$zKošice\$vPovijesni izvori\$vRukopis\$2n\$skps
Predmetni katalog: Slovačka – Košice – Povijesni izvori – Rukopis

Zemljopisne entitete uvijek je bolje unositi u polje 651. Tada ćemo u potpolje \$a izravno unijeti naziv grada, a potom i šireg zemljopisnog entiteta čiji je grad dio, npr.:

651#7\$aTrnava (Slovačka)\$2n\$skps

Potpolje \$y u poljima 650 i 651 rabimo za unošenje vremenske dodatne odrednice, što potkrepljujemo sljedećim primjerima:

¹⁸ Simbolom # označavamo prazninu u kontekstu strojno čitljivih kataloga. Kraticom 'n\$skps' u potpolju \$d označavamo predmetni sustav Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

¹⁹ Sve predmetne odrednice u ovom tekstu preuzete su iz bibliografske baze Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

MARC21: 651#7\$aHrvatska\$xPovijest\$y1848.-1849.\$2n\$skps
650#7\$aHrvatska arhitektura\$zZagreb\$y1850. – 1918.\$2n\$skps
651#7\$aIstra\$xPovijest\$y1918.\$2n\$skps

Predmetni katalog: Hrvatska – Povijest – 1848. – 1849. – Rukopis
 Hrvatska arhitektura – Zagreb – 1850. – 1918.
 Istra – Povijest – 1918.

Potpolje \$a u poljima 650 i 651 nije ponovljivo, dok su potpolja \$v, \$x, \$y i \$z ponovljiva. U praksi to znači da ćemo u potpolje \$a unijeti širi pojam, a u ponovljiva potpolja unosimo oznake koje će taj pojam pobliže označiti.

Vremenska oznaka važan je dio predmetnog sustava za obradbu na razini zbirke. Nekoliko desetaka jedinica po zajedničkom je mjerilu (povijesna osoba, zemljopisno mjerilo, političko-teritorijalno itsl.) okupljeno u manje cjeline, što u bibliografskom kontekstu označavamo pojmom ‘zbirka’. U formatu MARC21 razinu zbirke označavamo kodom c.²⁰ Za sada se vremenska oznaka rabi kao dodatna odrednica u potpolju \$y poljâ 650 i 651 bilo da ju sadržajni analitičar definira i oblikuje u kronološkom obliku (npr., 19. st.) ili riječima (Srednji vijek) na temelju dokumenta koji ima pred sobom. Jedino polje formata MARC21 u kojem se vremenske oznake unose u potpolje \$a jest polje 648. U njemu se predmetne odrednice definiraju i oblikuju na temelju tezaurusa, čemu ćemo posvetiti nekoliko redaka. Vremenske oznake mogu se unositi kao odrednice i u polje 653, no ono je namijenjeno slobodno oblikovanim predmetnim odrednicama koje nisu dio nikakvog tezaurusa.

Polje 648

Polje 648 već smo spominjali u poglavlju o sadržajnoj obradbi u formatu MARC21. Namijenjeno je oblikovanju vremenskih predmetnih odrednica koje nisu samo kronološke. Prvi indikator u polju 648 omogućuje nam odabir jednog od šest ponuđenih tezaurusa iz kojeg ćemo preuzeti vremensku predmetnu odrednicu u potpolju \$a. To su tezaursi s kanadskog i sjevernoameričkog govornog područja: 1. Library of Congress Subject Headings, 2. Library of Congress Subject Headings for children’s literature, 3. Medical Subject Headings, 4. National Agricultural Library subject authority file, 5. Canadian Subject Headings, 6. Répertoire de vedettes-matière. Iako je ponuđeno šest

²⁰ Kod se rabi na sedmom mjestu u vodećem polju (LDR/007).

tezaurusa, primjeri navedeni u priručniku za MARC21²¹ odnose se samo na uporabu dvaju tezaurusa: tezaurusa Kongresne knjižnice (*Library of Congress Subject Headings*) i facetnog tezaurusa za vremenske predmetne odrednice *Faceted application of subject terminology* (FAST).²² Tezaurus FAST izgrađen je na pojmovniku predmetnog sustava Kongresne knjižnice (LCSH) i ima sedam faceta: 1. opći pojam, 2. zemljopisni pojam, 3. oblik, 4. vremenski pojam, 5. osobno ime, 6. korporativni naziv, 7. naslov.²³ Za sve nabrojene facete u formatu MARC21 postoje posebna polja u bloku 6xx, osim vremenske facete. Vremenska oznaka u pojedinim poljima bloka 6xx može biti samo dodatna odrednica i unosimo ju u potpolje \$y.

Vremenska faceta u ovom tezaurusu omogućuje vremensko označivanje ne samo pomoću brojčanih podataka, nego i označivanje počevši od *terminus a quo non* i *terminus ad quem non*. Takvo je vremensko označivanje važno za dataciju i sadržajno označivanje rukopisa i starih knjiga, pa i cjelokupnih ostavština pojedinca ili ustanove kad manjkaju točni kronološki podaci. Uporabom vremenske facete u polju 648 imali bismo veće mogućnosti za unošenje vremenskih odrednica jer se vremenske oznake ne unose samo brojčanim oznakama, nego se unose i riječima prirodnog jezika. Podaci o vremenu u bloku predmetnih odrednica zapravo ponavljaju kodirane podatke iz polja 008/07-10 i 008/11-14. Kodom u polju 008/06 najprije označimo vrstu godine, tj. je li godina poznata, određujemo li ju približno, poznajemo li i dan i mjesec i godinu u vremenskoj oznaci, kodiramo li vremensko razdoblje itd. Potom u potpoljima \$y u poljima 650 i 651 i u potpolju \$a polja 648 označimo vrijeme. Primjeri koji slijede ilustriraju uporabu kronoloških faceta prema FAST-u:

1975

Od 1951

Do 1856

²¹ Usp. MARC21 concise formats. Washington : Library of Congress, 2003. Str. 161.

²² Usp. Purgarić-Kužić, B. Faceted application of subject terminology (FAST) – nova stremljenja u predmetnom označivanju mrežne građe. // Vjesnik bibliotekara Hrvatske 52, 3/4(2009), 63-74. Dostupno i na: <http://www.hkdrustvo.hr/vjesnik/files/Purgaric-Kuzic.pdf> [citirano: 2013-12-09].

²³ Usp. Cao, H. ; M. Salmon. FAST : Faceted Application of Subject Terminology. Str. 13 [citirano: 2013-11-05]. Dostupno na: www.accessola2.com/superconference2010/thu/322/cao_salmon_2.pdf

1939. – 1945.

146 pr. Kr. – 323 p. Kr.²⁴

Uporabom spomenutog sustava proširio bi se sustav vremenskih oznaka u katalogu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu, što bi poboljšalo i kvalitetu pretraživanja. Tezaurus FAST nastao je na angloameričkom govornom području, što utječe i na sintaksu kako tezaurusa, tako i kataloga u cjelini. Odlučimo li se za njegovu uporabu u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu, jedan od prvih koraka svakako bi bio njegovo prevođenje na hrvatski jezik. Uporaba dvojezičnih predmetnih sustava – u našem slučaju hrvatskog i engleskog – također bi mogla biti razumno rješenje.

Polje 655

Polje 655 u formatu MARC21 namijenjeno je pojmovima iz tezaurusâ za staru i rijetku knjigu. Osim već spomenutog tezaurusa za sadržajni opis,²⁵ Američko knjižničarsko društvo razvilo je još pet tezaurusa koji služe za opis samog izgleda stare knjige. Drugim riječima, pojmovima iz tih tezaurusa ne opisujemo sadržaj samoga teksta, nego opisujemo fizički izgled same knjige. Tako su razvijeni: tezaurus za uvez primjerka, tezaurus za papir na kojem je knjiga tiskana, tezaurus za izdavanje i tiskanje, tezaurus za porijeklo primjerka i tezaurus za tip slova kojima je knjiga otisnuta.²⁶ Pojmovi iz svih ovih tezaurusa unose se u polje 655, koje je u formatu MARC21 razvijano samo za tezauruse namijenjene starim i rijetkim knjigama te likovnoj građi.²⁷ Vrijednost drugog indikatora u polju 655 je 7, a tezaurus koji rabimo označimo kraticom u potpolju \$2. Svih pet tezaurusa omogućuju opis samog izgleda knjige i mogu biti korisno pomagalo za povijest i porijeklo pojedinog primjerka. Pojmovi se u ovim tezaurusima rabe u množini i u izravnom redosljedu, prema američkim standardima.²⁸ Ustrojeni su po odnosima ekvivalencije pa

²⁴ Isto.

²⁵ Genre Terms : A Thesaurus for Use in Rare Book and Special Collections Cataloging.

²⁶ Usp. mrežne stranice Sekcije za rijetke knjige i rukopise Američkog knjižničarskog društva: http://www.rbms.info/committees/bibliographic_standards/controlled-vocabularies/index.shtml.

²⁷ U engleskom izvorniku naziv je 'graphic materials'.

²⁸ Riječ je o standardima Američkoga nacionalnog instituta za standarde (*American National Standards Institute* – kratica ANSI).

se s jednog pojma upućuje na drugi (UF), po odnosima hijerarhije (BT, NT) i po odnosima asocijacije (RT).²⁹

U bibliografskoj bazi Nacionalne i sveučilišne tezaurus *Genre Terms : A Thesaurus for Use in Rare Book and Special Collections Cataloging* rabi-mo kao polazište za izradbu predmetnih odrednica u polju 650. Kad je riječ o odnosu rod-vrsta, tezaurus je dovoljno prilagodljiv da omogućuje uporabu šireg pojma (npr., Romani) jednako kao i uporabu užeg pojma (npr., Gotski romani), ovisno o tomu za što će se koja knjižnica odlučiti.³⁰ U tezaursu su okupljeni pojmovi koji su u književnom i povijesnom kontekstu karakteristični za razdoblje do sredine 19. st. (npr., bajke, gramatike, knjižarski katalogi, putopisi, satire, spomenari, vizitacijske propovijedi itd.). Posebno treba spomenuti pojmove koji se rabe za sadržajni opis vrijednih rukopisnih kodeksa za liturgijsku namjenu (antifonari, časoslovi, evangelijari,³¹ misali, psaltiri, sanktorali itd.). Tezaurus je korisno pomagalo u obradi rukopisne i knjižne građe³² jer u predmetnom katalogu Nacionalne i sveučilišne knjižnice omogućuje okupljanje pojmova specifičnih za staru građu i njihovo pretraživanje.

Budući da se ovaj tezaurus rabi u polju 650, a ne u polju 655, uporabom potpolja za dodatne odrednice, možemo potpunije opisati predložak u vremenskom i zemljopisnom kontekstu. Predložak koji je preveden na hrvatski i otisnut glagoljicom, imat će predmetnu oznaku u kojoj prvo opisujemo sadržaj predložka (Obrednici), a zatim i njegov oblik (Prijevod):³³

MARC21 650#4\$aObrednici\$xhrv. prijevod\$y16. st.\$2rbgenr.

Predmetni katalog: Obrednici – hrv. prijevod – 16. st.

Odnos između izvornog djela i njegova prijevoda, a to je prema IFLA-inu modelu Uvjeta za funkcionalnost bibliografskih zapisa odnos djela i izraza, oblikujemo u potpolju \$x, koje je namijenjeno oblikovanju dodatne odrednice za opći pojam. U formatu MARC21 odnos djela i prijevoda može se još iskazati u poljima kodiranih podataka i u polju 730.

Hrvatski je jezik u prethodnom primjeru bio jezik prijevoda. Ako je hrvatski autor napisao gramatiku stranog jezika (npr., talijanskog) kao izvorno djelo, hrvatski će tada biti jezik izvornika, a jezik djela označava se dodatnom

²⁹ Engleske kratice: UF: *use for*; BT: *broader term*; NT: *narrower Term* i RT: *related term*.

³⁰ Dostupno na mrežnim stranicama Sekcije za rijetke knjige i rukopise Američkog knjižničarskog društva: http://www.rbms.info/committees/bibliographic_standards/index.shtml.

³¹ Raniji pojam 'evanđelistari' zamijenjen je pojmom 'evangelijari'. Usp. prethodnu bilješku.

³² Ograničavamo pojam na građu tiskanu do sredine 19. stoljeća.

³³ Pojmove smo pisali velikim početnim slovom jer su odrednice.

odrednicom, također u potpolju \$x. Dodatnom odrednicom za geografsko ime u potpolju \$z naznačuje se mjerilo hrvatskog autorstva.

MARC21 650#4\$Gramatike\$xtal.\$zHrvatska\$y16. st.

Predmetni katalog: Gramatike – tal. – Hrvatska – 16. st.

Iz pojmova koji se nalaze u tezaurusu vidljivi su: a) narav i namjena samog djela pa ćemo uočiti je li predložak koji opisujemo efemernog značaja (oglas, proglas, program kongresa ili skupa), je li možda bilo cenzurirano i zabranjeno djelo ili je namijenjen isključivo izrugivanju (npr., satira), b) oblik i sadržaj djela ako uzmemo u obzir podjelu na književne i neknjiževne tekstove pa će iz predmetnih odrednica biti vidljivo je li opisivano djelo biografija, kronika, putopis, bajka, novela, roman itd., c) inačica djela, što upućuje na to je li opisivani predložak, primjerice, prijevod, je li tekst izdanja pročišćen zbog cenzure, je li opisivani tekst parodija itsl., d) kombinacija teksta i nota, primjerice za glazbenu građu (antifonari, libreta, opere itd.), e) kombinacija teksta i ilustracija, pa čak i dominacija likovnih elemenata nad tekstualnim (npr., anatomske atlasi, grbovnici, spomenari) i f) udio intelektualne odgovornosti u nastajanju djela (npr., disertacije).³⁴

Većinu nabrojanih podataka u strojno čitljivom formatu iskazujemo kodovima i riječima prirodnog jezika. Pokazat ćemo to na primjeru formata MARC21. Tako, primjerice u polju kodiranih podataka 008/33 rabimo kod za književnu vrstu da bismo taj isti podatak u polju 650 iskazali riječima prirodnog jezika. U polju 008/30 kodiramo podatak je li opisivani predložak spomenica da bismo taj podatak iskazali riječima prirodnog jezika u polju 650 preuzevši podatak o namjeni djela iz spomenutog tezaurusa. Kodiramo i podatak o tomu je li predložak biografija (008/34), a u polju 650 možemo ga ispisati i riječima prirodnog jezika.

Katalogizatoru koji izrađuje bibliografski zapis može se činiti da je zapis zalihostan jer podatke ponavljamo, no važno je da podatak o sadržaju, književnom obliku i namjeni predložka bude vidljiv i prepoznatljiv i u poljima bloka 6xx.³⁵ U bloku 6xx formata MARC21 možemo opisati sadržaj predložka, ali i inačice samog djela. Prijevod se u tezaurusu *Genre Terms : A Thesaurus for Use in Rare Books and Special Collections Cataloging* smatra inačicom i

³⁴ Usp. mrežne stranice Sekcije za rjetke knjige i rukopise Američkog knjižničarskog društva http://rbms.info/committees/bibliographic_standards/controlled-vocabularies/genre/hierarchical_list.html.

³⁵ Kodirani podaci služe za lakšu razmjenu bibliografskih podataka i zapisa. S korisničkog je stajališta važnije sadržaj opisati riječima prirodnog jezika u poljima bloka 6xx.

obično se ne rabi kao predmetna odrednica, nego kao dodatna odrednica. Odnos između izvornika i prijevoda u polju 650 iskazujemo uporabom odrednice i dodatne odrednice:

MARC21: 650#4\$Katekizmi\$hrv. prijevod\$y16. st.\$2rbgenr.

Predmetni katalog: Katekizmi – hrv. prijevod – 16. st.

Format MARC21 omogućuje nam da u polje 730 unesemo podatak o izvorniku, dok u polju 245 preuzimamo glavni stvarni naslov s predložka. Odnos između izvornika i prijevoda vidljiv je u odnosu poljâ 245 i 730: 24500\$Knjiga Job.

730#2\$Vetus testamentum\$l (hrv. prijevod)

Naslov i sadržaj predložka : polazišta za oblikovanje predmetnih odrednica

Predmetne odrednice oblikuju se prema utvrđenim načelima. Za predmetnu odrednicu odabiremo pojam koji točno i potpuno iskazuje sadržaj opisivanog predložka, ne odabiremo ni širi ni uži pojam. Ovo je načelo modificirana Ranganathanova misao, koju je još prije njega izrekao Cutter inzistirajući na tzv. direktnoj odrednici još krajem 19. st. U nas je ovo načelo razvijala i u svoj priručnik ugradila Mira Mikačić. (Chowdhury, 2007. : 11).³⁶ Naslov ili glavni stvarni naslov može biti putokaz za sadržajnu obradbu i oblikovanje predmetnih odrednica, ali ponekad može navesti na pogrešan trag. Pokazat ćemo to na primjeru Marulićeva djela.

Početkom 16. stoljeća objavljeno je djelo čiji naslov počinje sintagmom *Evangelistarium Marci Maruli Spalatensis*,³⁷ što bi nas moglo usmjeriti da predmetnu odrednicu jednostavno odredimo prema naslovu. Pažljivim proučavanjem sadržaja samog djela, uočiti ćemo da Marulićevo djelo nije evangelijar, nego književno djelo, stoga predmetnu odrednicu ne dodjeljujemo prema formalnom mjerilu, nego prema sadržajnom. Evangelijar ili evanđelistar je djelo koje sadrži odlomke iz evanđeljâ namijenjene misnim čitanjima te će takva predmetna odrednica prema tezaurusu *Genre Terms : A Thesaurus for Use in Rare Book and Special Collections Cataloging* biti dodijeljena samo

³⁶ Usp. Mikačić, M. Teorijske osnove sustava za predmetno označivanje. Zagreb, 1996. Str. 359-361.

³⁷ Podaci o naslovu preuzeti su s primjerka koji se čuva na signaturi RIIF-8°-416 u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu. Pri tomu nismo dosljedno zadržali pravopis izvornika, što znači da smo slovo v zadržali samo tamo gdje mu je mjesto po izgovoru. Op. a.

takvim djelima bez obzira na to jesu li nastajala u srednjem vijeku ili su tiskana kasnije i jesu li to vrijedni rukopisni kodeksi ili tiskane knjige. Marulićevu bi djelu tada bolje odgovarala odrednica *Parabole* iz spomenutog tezaurusa, a po sadržaju ga možemo svrstati u skupinu 'Moralna teologija' te mu dodijeliti takvu odrednicu.³⁸

Naslov je u modernim člancima ili knjigama obično složen i dugačak te sažima sadržaj predložka ili publikacije na kojemu se nalazi. Tada se predmetna katalogizacija uglavnom može temeljiti na naslovu. Stare, pak, knjige obično nemaju tako dobro „pogođen“ naslov ili ga uopće nemaju pa za predmetnu katalogizaciju ne može biti značajan samo i isključivo naslov koji bi bio sažet odraz sadržaja predložka koji se opisuje. Inkunabule čak ni nemaju naslovnu stranicu u smislu kako ju definiraju moderna bibliografija i teorija katalogizacije. Za potrebe kataloga i bibliografije naslovi se jedinicama dodjeljuju na temelju njihova sadržaja, namjene itsl. Parafrazirajući poznatu Voltaireovu misao o Bogu, mogli bismo ustvrditi: „Da naslova nema, trebalo bi ga izmisliti“ i mirne duše reći da to pravilo vrijedi u katalogizaciji i izradbi bibliografija. Glavnim stvarnim naslovom tada postaje uobičajeni ili konvencionalni stvarni naslov, a to je naslov pod kojim je neko djelo u povijesti književnosti općenito poznato i koji nije njegov izvorni stvarni naslov.³⁹

Formalno i sadržajno mjerilo zajedno dobar su putokaz za sadržajnu obradbu. Pokazat ćemo to na primjeru djela koja se bave filozofijom prirode. Tako ćemo istu klasifikacijsku oznaku⁴⁰ rabiti, primjerice, za djela koja su u pretraživanju dostupna pod uobičajenim stvarnim naslovom koji je postao glavnim stvarnim naslovom, ali i za djela kojima glavni stvarni naslov iščitavamo iz stvarnog naslova na predložku. Djela su tiskana u razdoblju od 15. do 18. stoljeća. U djelima 15., 16. i 17. st. glavni stvarni naslov nije dovoljan da bi se oblikovala predmetna odrednica. Za razliku od njih, u djelima 18. stoljeća uočavamo jasno oblikovan glavni stvarni naslov, koji u sebi sažima sadržaj djela:

³⁸ Usp. katalog Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu na <http://katalog.nsk.hr>

³⁹ Posebno se to odnosi na djela grčkih i rimskih autora, koja danas čitamo zahvaljujući prijepisima od humanizma do današnjih dana. Ne čitamo ih, primjerice iz autografa samih autora.

⁴⁰ Ovdje ne govorimo o predmetnim odrednicama, nego o klasifikacijskoj oznaci koja u pravilu odražava sadržaj djela za koje se rabi. U predmetnom sustavu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu, za izvorna se djela ne oblikuju predmetne odrednice. O klasifikacijskim oznakama govorit ćemo u poglavljima koja slijede.

- 1) Djelo u kojem se njemački filozof i prirodoslovac Albert Sasaki (1316.-1390.) bavi filozofijom prirode poznato je pod naslovom “De proportionibus” i “Tractatus proportionum”⁴¹
- 2) Talijanski pjesnik Giovanni della Porta (oko 1535.-1615.) napisao je djelo u kojem se također bavi filozofijom prirode, a naslov mu počinje sintagmom “Magiae naturalis sive De miraculis rerum naturalium libri IIII”
- 3) Njemački isusovac Athanasius Kircher (1602.-1680.) napisao je djelo čiji naslov počinje sintagmom “Ars magna lucis et umbrae in decem libros digesta”; tek pozornim pregledavanjem predloška možemo utvrditi da se autor u ovom djelu bavi filozofijom prirode, pa se povodimo za tim mjerilom pri sadržajnoj obradbi predloška
- 4) Isaac Newton (1642. – 1727.) autor je djela iz čijeg se naslova jasno može odrediti sadržaj: „Philosophiae naturalis principia mathematica“
- 5) Ruđer Bošković (1711.-1787.) piše djelo iz čijeg se naslova jasno može iščitati njegov sadržaj: “Theoria philosophiae naturalis” pa naslov gotovo doslovce odražava sadržaj samog djela.

Sadržajni opis rukopisnih zbirki i zbirki sitnog tiska

Rukopisna građa u knjižnicama obično čini zasebnu zbirku i najčešće se govori o zbirkama rukopisa i starih knjiga. Posljedica je to tradicionalne podjele na knjižnu i neknjižnu građu, a ova bi u našem slučaju obuhvaćala rukopisnu građu. Podjela knjižnične građe na rukopise (čitaj: na nepubliciran materijal) i na publikaciju, najgori je oblik loše klasifikacije u bibliografskom smislu (Cowley, 1939. : 143).

Gornja vremenska granica za staru knjigu u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu je godina 1835. Na međunarodnoj razini je slično: starom se knjigom smatra knjiga proizvedena ručnom tehnologijom, prije uvođenja strojne i masovne proizvodnje, znači do polovice 19. stoljeća. Po tehnici proizvodnje, stara se knjiga i razlikuje od svojih modernih parnjaka, pa se tako razlikuju i standardi za bibliografski opis.

Dok za opis knjiga već pedesetak godina postoje bibliografski standardi, s rukopisima to nije slučaj. Elementi potrebni za kataložni i bibliografski opis

⁴¹ Usp. BMC V, str. 354 i GW 790.

podložni su ujednačivanju bez obzira na to u kojoj je zbirci ili u kojoj knjižnici pojedina knjiga smještena, pa zato i možemo govoriti o međunarodnim bibliografskim standardima. Rukopisi su, pak, unikatni i specifični za pojedine zbirke i knjižnice pa njihov opis nije podložan standardizaciji na način na koji jest bibliografski opis (starih) knjiga, stoga svaka zbirka ili knjižnica može donijeti individualnu odluku o obradbi rukopisa.

U jednom svojem dijelu, rukopisna je građa bliska arhivskoj građi – prvenstveno kad govorimo o ostavštinama koje su dio fonda Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu. Arhivski standard ISAD(G) propisuje opis ostavština i njezinih pojedinih dijelova. Spomenut ćemo još i građu efemerne naravi koja se obično naziva sitnim tiskom.⁴² Riječ je o građi koja je raznovrsna u bibliografskom smislu i koja okuplja mnoštvo letaka, obavijesti, objava, oglasa poziva, proglašenja, programa i druge efemerne građe. Najčešće su to tekstovi tiskani na jednom listu namijenjeni kratkotrajnoj prigodi u određenom povijesnom trenutku. Sitni tisak je građa koja se u bibliografskom smislu obrađuje kao cjelina, na razini zbirke. Veronin Pravidnik i priručnik za izradbu abecednih kataloga usmjeren je na sam postupak katalogizacije bez obzira na vrstu knjižnične građe. Posebne vrste građe obrađuju se prema njegovim pravilima samo ako imaju uvjete da budu uključene u opći abecedni katalog knjižnice.⁴³ Budući da se spomenuti pravilnik ne obazire na posebnosti rukopisa i knjižničnih zbirki, potrebno je potražiti dodatna pomagala. Angloamerička kataložna pravila pisana su tako da obuhvaćaju sve vrste knjižnične građe. Tako su posebna poglavlja posvećena: knjigama, rukopisima, kartografskoj građi, serijskim publikacijama itd.,⁴⁴ stoga pojedina poglavlja mogu pomoći u osmišljavanju obrade posebnih zbirki.

U strojno čitljivom okruženju i u kontekstu formata MARC, ostavštine pojedinaca ili obitelji i zbirku sitnog tiska opisujemo u jednom zapisu koji dobiva oznaku c za bibliografsku razinu. Raznolikost sadržaja te zbirke opisujemo u napomenama bloka 5xx. To znači da takvu jednu cjelinu kodiramo kodom c i za nju izrađujemo jedan bibliografski zapis. Ako na predlošku

⁴² O pojmovima 'efemerna građa' i 'sitni tisak' usp. Lešković, A.; D. Živković. Efemerna građa i sitni tisak : opseg pojmova u Hrvatskoj i svijetu. // Vjesnik bibliotekara Hrvatske 54, 1/2(2011), 120-134. Dostupno i na: <http://www.hkdrustvo.hr/vjesnik/files/Leskovic-Zivkovic.pdf> [citirano: 2013-12-09].

⁴³ Verona, Eva. Pravidnik i priručnik za izradbu abecednih kataloga : prvi dio : odrednice i redalice. Zagreb : Hrvatsko bibliotekarsko društvo, 1986. Str. 9.

⁴⁴ Usp. Anglo-American cataloguing rules : second edition. Chicago, 1985.

nema stvarnog naslova, dodjeljuje se nadomjesni naslov.⁴⁵ Naziv je iz arhivskih standarda dospio u bibliografske standarde pa se u usklađenom izdanju međunarodnoga bibliografskog standarda govori o nadomjesnom naslovu koji se dodjeljuje kad opisivana jedinica građe nema stvarnog naslova. Sva-ku podskupinu u nizu A-K u zbirci sitnog tiska opisujemo u posebnom zapisu. Odnose između podskupina označenih velikim slovom abecede (A-K) i njihovih podređenih cjelina označenih velikim slovom abecede i arapskim brojem (npr., A1) u kataložni je opis moguće “preslikati” na odnos između zajedničkoga stvarnog naslova i podređenog stvarnog naslova u skupini 1. Zajednički stvarni naslov odnosio bi se na cijelu podskupinu (npr., Dalmacija 1708. – 1918.). Podređeni stvarni naslov odnosio bi se na manju cjelinu unutar podskupine (npr., Vladavina Mletačke Republike 1708. – 1797.). Na kraju, sve oblike službenih objava koje su okupljene unutar manje cjeline u skupini možemo pobrojiti u podnaslovu (npr., Odluke odredbe, proglasi i uredbe). Tako bi sadržajna slojevitost pojedinih podskupina u skupini sitnog tiska bila obuhvaćena glavnim stvarnim naslovom i podnaslovom u skupini 1 kataložnog opisa, što bi izgledalo ovako:

[Dalmacija 1708. – 1918.]. [Vladavina Mletačke Republike 1708. – 1797.] :
[Odluke, odredbe, proglasi i uredbe].

Predmetnim odrednicama u bloku 6xx upotpunjava se bibliografski zapis u formatu MARC, velik broj pristupnica osigurava bolje pretraživanje i brže pronalaženje tražene građe:

MARC21: 650#7\$aPravna povijest\$zDalmacija\$2nskps

651#7\$aDalmacija\$xJavna uprava\$2nskps

Predmetni katalog: Pravna povijest – Dalmacija

Dalmacija – Javna uprava

Kad je naslov takav da sažeto odražava i sadržaj djela, tada u bibliografskom zapisu nije potrebno puno predmetnih odrednica da bi informacija o opisivanom predlošku bila potpuna, što smo pokazali u prethodnom primjeru. Ako naslov vrlo malo govori o sadržaju opisivanog predloška, tada u zapisu treba biti što više predmetnih odrednica da bi opis bio potpun. Rukopisne ostavštine primjer su knjižnične građe pri čijoj katalogizaciji i obradbi

⁴⁵ Usp. ISAD (G) : Opća međunarodna norma za opis arhivskoga gradiva. Zagreb, 2001. Za takvu vrstu naslova u angloameričkim kataložnim pravilima spominje se formuliran naslov, tzv. *devised title*. Usp. mrežne stranice Sekcije za rijetke knjige i rukopise Američkog knjižničarskog društva: http://www.rbms.info/committees/bibliographic_standards/controlled-vocabularies/index.shtml.

prednost treba dati sadržaju, a ne formi.⁴⁶ Tako je, primjerice, s obradbom ostavština. Nositelj/stvaratelj ostavštine je pojedinac (nije ustanova) u čijoj se rukopisnoj ostavštini izdvaja nekoliko cjelina. Jedan dio te cjeline jest i korespondencija u kojoj ostavitelj (npr., Ivan Mažuranić) može biti autor i adresat pisama. Kad je, primjerice Ivan Mažuranić autor pisma, tada ono pripada skupini a, a kad je adresat pisama, tada su ona dio skupine b. Sva ona pisma koja su dio ostavštine, a nije ih pisao ostavitelj niti su njemu upućena, okupljena su u skupini c. Opis korespondencije kao cjeline, bit će takav da je naslov u formalnom smislu kratak, a velikim brojem predmetnih odrednica detaljno ćemo opisati sadržaj cijele ostavštine.

Klasifikacija

Klasifikacija je bliska sadržajnoj obradbi pa se ova dva postupka obično spominju u istom ili sličnom kontekstu. Rukopisima i starim knjigama klasifikacijska se oznaka dodjeljuje prema klasifikacijskoj shemi Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu. Pojedina područja znanja prema toj se shemi označavaju kombinacijom velikih i malih slova te brojeva. Na prvom diobenom stupnju rabe se slova A-S. Potom se na drugom diobenom stupnju rabe brojevi od 1 do 501. Slijedi treći diobeni stupanj, na kojem se rabe brojevi iza kojih slijedi okrugla zagrada (npr., 1), 2), 3) itd.). Četvrti diobeni stupanj obilježavaju mala slova iza kojih također slijedi okrugla zagrada: a), b), c) itd. Takav klasifikacijski sustav bio je prilično krut i nije ostavljao mjesta za dodavanje novih skupina.⁴⁷

Od početaka automatizirane obradbe u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu krajem osamdesetih godina 20. st., rukopisi i stare knjige označavaju se prema Univerzalnoj decimalnoj klasifikaciji iako nije potpuno napušten ni sustav klasifikacijskih oznaka iz spomenute sheme. Univerzalna decimalna klasifikacija rabi se kao analitičko-sintetički sustav, što u praksi znači da se sadržaj dokumenta prvo podijeli na sastavnice, zatim se pronađe oznaka za svaku sastavnicu da bi se na kraju te oznake sintetizirale u konačan klasifikacijski broj. Kombinacijom brojčanih i slovnih oznaka iz glavnih i

⁴⁶ Usp. Richtlinien : Handschriftenkatalogisierung. – 5. erw. Aufl. Bonn-Bad Godesberg, 1992. Str. 44.

⁴⁷ Usp. Mikačić, M. Stručni raspored i stručni katalog u Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu : Prikaz stanja s kritičkim osvrtom i prijedlogom za stručno uređenje. Zagreb, 1984.

pomoćnih tablica Univerzalne decimalne klasifikacije, izvode se najsloženije klasifikacijske oznake i unose se u polje 080 formata MARC21. U formatu UNIMARC, koji se isprva rabio za strojno čitljivo katalogiziranje u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu, klasifikacijska je oznaka dio bloka za sadržajnu obradu. Za razliku od UNIMARC-a, u formatu MARC21 polja za klasifikacijsku oznaku zajedno s poljima za signature, dio su bloka 05x-08x.

Prema studiji Uvjeti za funkcionalnost bibliografskog zapisa, rukopisi u četveročlanoj shemi predstavljaju pojavni oblik. U UDK tablicama rukopis može biti način pisanja, odnosno način proizvodnje.⁴⁸ Kad klasifikacijskom oznakom primarno označavamo sadržaj predloška, njegovu “rukopisnost” označavamo brojem iz pomoćnih tablica za oblik. Tako, primjerice, rukopis koji se bavi hermeneutikom ima oznaku 22.06 (0.032) po načelu da prvo klasificiramo sadržaj, a zatim oblik.⁴⁹ Rukopis kao način pisanja dio je skupine 0 i u glavnim tablicama ima oznaku 003.076, u ponovljivo polje 080. Potpolje \$a, u koje unosimo klasifikacijsku oznaku nije ponovljivo, ali je zato ponovljivo potpolje 080 ako treba unijeti više od jedne klasifikacijske oznake prema UDK. Na taj su način svi rukopisi obrađeni u katalogu okupljeni pod jedinstvenom stručnom oznakom.

U predmetnom katalogu Nacionalne i sveučilišne knjižnice, rukopisnu građu označavamo dodatnom odrednicom u potpolju \$v, što razlikuje rukopisni predložak od publikacije novijeg datuma ili monografije koji obrađuju rukopisnu građu. Predmetna oznaka za rukopis koji govori o filozofiji prirode izgleda ovako:

MARC21: 650#7\$aFilozofija prirode\$v**Rukopis**

Predmetni katalog: Filozofija prirode Rukopis

Za razliku od rukopisa kao pojavnog oblika, koji smo označili u potpolju \$v, u potpolju \$a označit ćemo rukopisnu građu koja je obrađena u katalogu tiskanom u novije vrijeme. Monografija o rukopisima u padovanskoj knjižnici sv. Antuna, tiskana 1842. imat će ovakvu predmetnu odrednicu:

MARC21: 650#7\$a**Rukopisi**\$zPadova\$vKatalog

Predmetni katalog: Rukopisi – Padova – Katalog

⁴⁸ Usp. Univerzalna decimalna klasifikacija : prvo hrvatsko srednje izdanje. Zagreb, 2005.

⁴⁹ Usp. Taylor, Arlene G. Introduction to cataloging and classification. Westport ; London : Libraries unlimited, 2006. Str. 398.

Signiranje rukopisne i knjižne građe : klasifikacija na djelu

Na rukopise i stare knjige primjenjivao se jedinstven način signiranja po načelu *numerus currens*. Signature s oznakom R i brojem od 1 do 2999 primjenjivale su se na knjižnu, a od 3000 nadalje na rukopisnu građu. Sredinom 20. st. knjižna je građa u cijelosti presignirana, dok je za rukopise zadržan prijašnji način signiranja. Promjenom načina signiranja knjižne građe, dobilo se na preglednosti, što se ne bi moglo reći i za rukopise. Signatura jedinice rukopisne građe sastoji se od slova i troznamenkastog broja, što ukazuje na smještaj na polici, ali ne odražava, primjerice, sadržaj rukopisa, njegovo porijeklo ili vrijeme njegova nastanka.

Svekoliki knjižni fond Zbirke rukopisa i starih knjiga podijeljen je u 14 skupina, a unutar svake skupine knjige se signiraju po načelu *numerus currens*. Mjerila za oblikovanje pojedinih skupina bibliografske su prirode pa će knjige biti odvojene od časopisa, a izvorni primjerci od pretisaka i faksimila. Primjenjuje se i mjerilo jezika pa će tako, primjerice, knjige na hrvatskom biti odvojene od knjiga na slovenskom jeziku.

U prvoj su skupini tako objedinjene sve inkunabule koje knjižnica posjeduje i njihove signature počinju oznakom RI. Toj se oznaci dodaju bibliografski format i redni broj koji označava mjesto knjige na polici. Primjerice, ako je signatura knjige RI-2°-11, to znači da se radi o inkunabuli folio formata koja je jedanaesta po redu na polici.⁵⁰ Najviše knjiga pripada skupini *Croatica*, čija signatura počinje oznakom RII i koja okuplja raznovrsnu građu. Dodatnom podjelom ove skupine na manje podskupine, označene slovima, knjige su razvrstane prema jezičnom mjerilu i prema mjerilu pisma. Tako signatura knjiga tiskanih na glagoljici počinje oznakom RIIA, knjige hrvatskih autora tiskane na ćirilici označene su oznakom RIIB. U podskupini C skupine II nalaze se knjige iz Dubrovnika, Dalmacije, Hrvatskog primorja i Istre čija signatura počinje oznakom RIIC. Knjige na kajkavskom narječju okupljene su u podskupini D skupine II. Signatura koja počinje oznakom RIIE koristi se za knjige iz Slavonije, Like i Bosne te za knjige Bunjevaca i gradišćanskih Hrvata. U podskupini F okupljene su knjige hrvatskih pisaca na stranim jezicima. Na kraju, novije hrvatske knjige okupljene su u podskupini G i imaju signaturu koja počinje oznakom RIIG. Signatura knjiga u drugoj skupini počinje oznakom koja je kombinacija rednog broja i slova. Zatim se takvoj oznaci dodaju oznaka za bibliografski format i redni broj. Tako će primjerice,

⁵⁰ Osim oznake za folio format, imamo i oznake za četvrtinski format (4°), za osminu (8°) i za šesnaestinu (16°).

signatura knjige u četvrtinskom formatu na glagoljici započinjati oznakom RIIA-4°, signatura Boškovićeve djela na latinskom jeziku i tiskanog u osminskom formatu započinjat će oznakom RIIF itsl. Značajna djela starije hrvatske književnosti okupljena su u skupinama C, D, E i F. Dok je za nastanak i oblikovanje skupine D uzeto lingvističko mjerilo, skupine C i E oblikovane su prema zemljopisnom mjerilu. Tako će u skupini D svoje mjesto naći knjige na kajkavskom narječju, u skupini C nalaze se djela na čakavskom narječju. Djela na štokavskom narječju smještena su u skupini E dok su djela na ikavici zastupljena u skupinama C i E.

U skupini III okupljene su crnogorske, makedonske i srpske knjige tiskane ćirilicom. Skupina IV namijenjena je okupljanju slovenskih knjiga. Tiskane knjige i periodika iz vremena partizanskog pokreta na prostoru bivše Jugoslavije okupljeni su u skupini V. Dodatnim slovčanim oznakama označeni su jezik predloška te periodičnost izlaženja. Tako će se signatura koja počinje oznakom R V Hp koristiti za signiranje periodičkih publikacija koje su izlazile na hrvatskom jeziku. Tomu ćemo dodati još oznaku formata (4°, 8°, 2° itsl.) i redni broj koji će odrediti mjesto publikacije na polici. U skupini VI okupljene su strane rijetke knjige. Novine i časopisi nalaze se u skupini VII. Tiskana efemerna građa (leci, oglasi, plakati itsl.) nalazi se u skupini VIII. Magistarski radovi i doktorske disertacije bili su pohranjeni u skupini IX, koja ostaje prazna nakon njihova uključivanja u zasebnu Zbirku magistarskih radova i doktorskih disertacija. Novinski izresci pohranjeni su u skupini X. Na kraju, u skupini XI nalaze se faksimili, fototipska izdanja preslike i pretisci vrijednih izdanja i djelâ.

Na primjeru skupine VIII pokazat ćemo koliko je klasifikacija uključena u cjelokupan postupak obradbe počevši od pristizanja građe u Zbirku pa sve do njezina signiranja i smještanja na police. Iako se mnoštvo proglaša, letaka, oglasa, plakata itsl. u kataložnom i bibliografskom opisu obrađuje na razini zbirke, nije nevažno mnoštvo letaka, oglasa, plakata, uredaba itsl. razvrstati i složiti u manje cjeline. Za signiranje je to naročito važno jer svaki pojedinačni primjerak ima vlastitu signaturu. Skupina VIII podijeljena je na skupinu VI-IIa, u kojoj se nalaze proglasi, odredbe, službene naredbe i slični dokumenti i na skupinu VIIIb, u kojoj se nalaze leci. Skupini VIIIa podijeljena je u deset manjih podskupina, koje su, analogno skupini II, označene velikim slovima abecede. Za formiranje pojedinih podskupina odabrano je zemljopisno mjerilo, prema kojemu su nastale tri velike podskupine unutar skupine R (VIIIa).

Podskupine A, B i C stvarane su po teritorijalnom mjerilu pa tako imamo posebno okupljenu građu koja se odnosi na Dalmaciju, u posebnoj je podskupini građa iz uže Hrvatske, Slavonije i Rijeke, a u posebnoj skupini građa koja se odnosi na Istru, Hrvatsko primorje i Trst te djelomično grad Zadar. Podskupine koje slijede okupljaju građu po pravno-političkom mjerilu, odnosno po mjerilu državnih tvorevina koje su se izmjenjivale u povijesti. Građa iz tzv. stare Jugoslavije, koja je postojala od 1918. do početka Drugoga svjetskog rata, okupljena je u podskupini D. Sitni tisak iz vremena Nezavisne Države Hrvatske nalazi se u podskupini E. Podskupina F namijenjena je okupljanju sitnog tiska iz Drugoga svjetskog rata – kako građe koja se odnosi na okupatorske sile, tako i građe koja se odnosi na savezničke snage. Sitni tisak iz vremena partizanskog pokreta u Jugoslaviji 1940. – 1945 nalazi se u podskupini G,⁵¹ dok je sitni tisak iz vremena Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije okupljen u podskupini H. Građa je u podskupinama D, E, F i G podijeljena kronološki. U skupini I okupljena je raznolika građa koja nije *Croatica*, a nalazi se u knjižničnom fondu. Odnosi se na austrijsku, ugarsku i tursku upravu u europskim zemljama od sredine 18. stoljeća do kraja Prvoga svjetskog rata. Posredno se ova podskupina tiče i hrvatske povijesti jer datira iz vremena habsburške dominacije Europom. Unutar podskupine I građa je složena po nacionalnim mjerilima pa tako posebnu cjelinu predstavlja građa koja se odnosi na slovensku povijest, u cjelinu je okupljena građa koja se odnosi na povijest sjeverne Italije koja je bila pod austrijskom upravom itd. Na kraju, podskupina K namijenjena je okupljanju domaćeg i inozemnog sitnog tiska nepolitičkog sadržaja. U njoj su okupljeni razni leci, proglašeni, knjižarske objave i katalogi, plakati kazališnih predstava, pozivnice i obavijesti o važnim društvenim događajima kakvi su bili glazbeni nastupi, javne recitacije, dobrotvorni prijevodi itsl.

Odabir opisanih mjerila za oblikovanje skupina A, B i C ima za posljedicu tematsku razjedinjenost. Tako je, primjerice, građa koja se odnosi na grad Zadar podijeljena među skupinama A i C. Primjerci teksta oktroiranog ustava koji je za Monarhiju 1849. uveo Franjo Josip I bit će raspoređeni u podskupinama A, C i I. Tematski je rasložena i građa koja se odnosi na sveslavenski kongres održan u Pragu 1848. Građa koja se odnosi na taj događaj pohranjena je u skupini I, a dokument o potpisnicima i pristašama tog kongresa iz Dalmacije nalazi se u skupini A.

Knjižnica obitelji Zrinski i knjižnica obitelji Kušević čuvaju se kao za-

⁵¹ Knjige i periodičke publikacije izlučene su u skupinu RV, koju smo već spomenuli u poglavlju o signiranju starih knjiga.

sebne cjeline u fondu Zbirke rukopisa i starih knjiga pa se i signature knjiga iz tih dviju knjižnica razlikuju od signatura preostalog fonda. Signature knjiga koje su ostale u zbirci obitelji Zrinski nakon što su iz nje izlučeni rukopisi, kojima su dodijeljene posebne signature i inkunabule, pridružene zbirci inkunabula, počinju oznakom BZ kojoj je dodan *numerus currens*. Knjižnica plemićke obitelji Kušević čuva se kao cjelina u kojoj su zadržane i izvorne signature predložaka.

Zaključak

Formalna i sadržajna obradba u knjižničnom su okruženju dva komplementarna postupka. Iscrpna sadržajna obradba važna je za brz i cjelovit pristup informacijama u knjižničnom katalogu. Sadržajna obradba rukopisne građe i knjiga tiskanih do prve polovice 19. stoljeća dio je cjelokupne obradbe u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu. Kataložni zapisi⁵² za rukopise i stare knjige dostupni su u zajedničkom katalogu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu. Predmetne odrednice oblikuju se prema sustavu zajedničkom cijeloj knjižnici. Uporaba specijaliziranih tezaurusa u sadržajnoj obradbi ne samo rukopisa i starih knjiga, nego i građe posebne vrste, ističe njihove posebnosti unutar zajedničkog *online* kataloga i omogućuje pretraživanje po mjerilima koja su karakteristična za takvu vrstu knjižnične građe.

LITERATURA

Anglo-American cataloguing rules / prepared by the American Library Association ; edited by Michael Gorman and Paul W. Winkler. Chicago : American Library Association ; Ottawa : Canadian Library Association, 1985.

Buchanan, Brian. Theory of library classification. London : Clive Bingley; Munich ; New York ; Paris : K. G. Saur, 1979.

Cao, Haiyun ; Salmon, Marcia. FAST : Faceted Application of Subject Terminology. Str. 13 [citirano: 2013-11-05]. Dostupno na: www.accessola2.com/superconferen-

⁵² Hotimično ne rabimo naziv 'bibliografski zapis' kad se radi o rukopisnoj građi. Rukopisni se predlošci obično popisuju u katalozima. Dok su katalozi svojstveni nekoj određenoj zbirci ili knjižnici pa se uz tu knjižnicu i vezuju, s bibliografijama nije tako. Bibliografije se mogu izrađivati, primjerice, za neku temu i tada rukopisni predložak može biti dio bibliografije. Više o tome: Chowdhury, 2007. : 11-12.

ce2010/thu/322/cao_salmon_2.pdf

Chowdhury, G. G.; Sudatta Chowdhury. Organizing information : from the shelf to the web. London : Facet Publishing, 2007.

Cowley, John Duncan. Bibliographical description and cataloguing. London : Grafton & Co., 1939.

International standard bibliographic description : (ISBD) : [the ISBD consolidated edition merges the texts of seven specialized ISBDs (for books, maps, serials, sound recordings, computer files and other electronic resources, etc.) into a single text ...] / recommended by the ISBD Review Group ; approved by the Standing Committee of the IFLA Cataloging Section. München : K. G. Saur, 2007.

MARC21 Concise Formats / prepared by Network Development and MARC Standards Office Library of Congress. Washington D. C. : Library of Congress, 2003.

Mikačić, Mira. Pravilnik i priručnik za izradu predmetnog katalog u knjižnicama Republike Hrvatske : (nacrtno). Zagreb : Mira Mikačić, 1999.

Mikačić, Mira. Stručni raspored i stručni katalog u Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu : Prikaz stanja s kritičkim osvrtom i prijedlogom za stručno uređenje. Zagreb, 1984.

Mikačić, Mira. Teorijske osnove sustava za predmetno označivanje. Zagreb : Hrvatsko bibliotekarsko društvo, 1996.

Richtlinien : Handschriftenkatalogisierung / Deutsche Forschungsgemeinschaft, Unterausschuß für Handschriftenkatalogisierung. 5., erweiterte Aufl. Bonn : Bad Godesberg : Deutsche Forschungsgemeinschaft, 1992.

Stručni katalog u Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu : popis stručnih skupina i svih podskupina s podacima o broju kataloških jedinica. Zagreb, 1983.

Štrbac, Dušanka; Mirjana Vujić. Pravilnik za predmetni katalog. Zagreb : Knjižnice grada Zagreba, 2004.

Taylor, Arlene G. Introduction to cataloging and classification. Westport ; London : Libraries unlimited, 2006.

Univerzalna decimalna klasifikacija : skraćeno izdanje / urednica Lidija Jurić Vukadin. Zagreb : Nacionalna i sveučilišna knjižnica, 2013.

Uvjeti za funkcionalnost bibliografskih zapisa : završni izvještaj / IFLA-ina Studijska skupina za uvjete za funkcionalnost bibliografskih zapisa ; odobrio Stalni odbor IFLA-ine Sekcije za katalogizaciju. Zagreb : Hrvatsko knjižničarsko društvo, 2004.

Verona, Eva. Pravilnik i priručnik za izradbu abecednih kataloga. Zagreb : Hrvatsko bibliotekarsko društvo, 1983. – 1986.